

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на дисертаційну роботу Буряк-Габрись Ірини Олександрівни
«Ландшафти містечок Східного Поділля, сучасний стан і реконструкція»,
представлену на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук
зі спеціальності 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання
природних ресурсів

1. Актуальність теми дослідження та її зв'язок дослідження із планами і напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними і галузевими науковими програмами.

Актуальність теми дослідження.

Дисертаційне дослідження І.О. Буряк-Габрись присвячене комплексному вивченню ландшафтів містечок Східного Поділля – унікальних поселенських утворень у межах регіону зі значним різноманіттям природних умов, традиціями давнього господарського освоєння, багатими історико-культурними взаємодіями та міжетнічними взаєминами. На сьогодні ці ландшафти є осередком прояву низки проблем природокористувальницького та екологічного змісту, що мають пряме відношення до умов проживання населення, збереження природної і культурної спадщини досліджуваного регіону. Їх вирішення потребує поєднання ряду дослідницьких принципів, підходів та методів широкого кола наукових дисциплін, комбінування структурних, функціональних та динамічних аспектів вивчення цих об'єктів, належного врахування історичного контексту у всіх його основних проявах, зокрема – етнокультурних та соціально-економічних, опрацювання конкретних рекомендацій прикладного змісту для переходу від наукових напрацювань до їх практичного втілення. Саме у такому ключі виконано представлене дослідження.

Дослідження змістовно пов'язане з низкою міжнародних угод, перш за все – Європейською ландшафтною конвенцією та Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Актуальність дисертаційних напрацювань зростає в умовах активного розвитку процесів децентралізації в нашій державі, новостворені об'єднані територіальні громади потребують чітких науково обґрунтованих інструментів для оптимізації території.

Зв'язок дослідження із планами і напрямками науково-дослідних робіт наукових установ і організацій, державними і галузевими науковими програмами.

Дисертаційне дослідження відповідає тематиці науково-дослідних робіт кафедри географії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, його виконано у рамках науково-дослідницької теми зазначеної кафедри «Регіональне антропогенне ландшафтознавство: нові напрями розвитку» (2018–2022 рр.) та держтеми «Виготовлення проєкту екомережі Могилів-Подільського району» (номер державної реєстрації 0117U003527) (2017 р.).

2. Загальна характеристика роботи, ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Загальна характеристика роботи.

Дисертаційна робота І.О.Буряк-Габрись є завершеним науковим дослідженням, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг дисертації становить 212 сторінок, з них 134 сторінки тексту

основної частини. Робота містить 35 рисунків, 8 таблиць та 6 додатків. Список використаних джерел нараховує 197 найменувань.

У першому розділі дослідження проаналізовано зміст поняття «містечко» з урахуванням історичного контексту наповнення змісту цього поняття, історико-культурних та етнічних аспектів його формування. Авторка роботи обґрунтовує ряд критеріїв, що дають можливість виокремити містечка з-поміж інших типів поселень – міських та сільських. Визначає основні етапи пізнання природи і ландшафтів містечок Східного Поділля – від перших письмових описів досліджуваного регіону до наших днів, акцентуючи на специфіці кожного із зазначених етапів. Дисертантка детально розкриває сучасні особливості структури ландшафтів містечок на основі аналізу комплексу чинників їх формування та розвитку, подає наявне та потенційне значення прикладного конструктивно-географічного та конструктивно-ландшафтознавчого дослідження цих ландшафтів. Вибудовує систему принципів, підходів та методів дослідження, орієнтуючись на специфіку досліджуваного об'єкта та змісту поставлених завдань, сформульованих для досягнення мети роботи, обґрунтовує логіку розгортання дослідження.

Другий розділ дисертації присвячений розгляду особливостей формування містечкових ландшафтів Східного Поділля. У межах цього розділу у полі зору дисертантки перебувають питання щодо природних умов території дослідження у контексті освоєння її ресурсів людиною та заселення з урахуванням: регіональних відмінностей природи і ландшафтів цієї території; культурно-історичних, соціально-економічних, суспільно-політичних та інших чинників формування мережі поселень Східного Поділля; просторових результатів взаємодії цих чинників від палеоліту до нашого часу. Авторка роботи акцентує на специфіці природи і ландшафтів містечок досліджуваної території порівняно з іншими регіонами України.

У третьому розділі здійснено обґрунтування засад типології містечкових ландшафтів досліджуваної території із означенням її подальшого практичного використання при вирішенні завдань містобудівного змісту. Типологію проведено за рядом критеріїв – функціональною структурою, кількістю населення, зв'язку досліджуваних ландшафтів з природною основою регіону, площею та конфігурацією ареалів, означено перспективні напрями типології. Детально розглянуто специфіку ландшафтних структур містечок – через призму аналізу наявних натуральних та антропогенних типів місцевостей, ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем, окремих складових містечкових ландшафтів, що мають потенціал до формування примістечкових зон. Дисертантка подає опрацьовану нею схему класифікації містечкових ландшафтів Східного Поділля з урахуванням комплексу зональних та азоняльних чинників. Для розкриття закономірностей і особливостей регіональної специфіки містечкових ландшафтів Східного Поділля опрацьовано районування з урахуванням природних, історичних та соціально-економічних умов розвитку цих ландшафтів. У межах цього районування виділено окремі області та смуги (4 області, у межах 2-х з них – Подільського Побужжя та Могилівського Придністер'я – по 3 смуги). Авторка роботи розкриває особливості ландшафтів містечок у межах виділів представленого районування, визначає перспективи розвитку окремих містечок – на основі аналізу їхньої сучасної ландшафтної структури.

Четвертий розділ – ландшафтно-екологічний за своїм змістом, має виражену прикладну складову, охоплює широке коло питань пов'язаних із раціональним використанням та охороною містечкових ландшафтів Східного Поділля. І.О.Буряк-Габрись розкриває особливості прояву у межах досліджуваних ландшафтів мікро- і мезоосередкових процесів і явищ, загострюючи увагу на негативних, оскільки вони

потребують особливої уваги. Опрацьовано проблемне питання щодо наявних полігонів твердих побутових відходів, що функціонально пов'язані з містечковими ландшафтами – більш детально на прикладі Тульчинського полігону, який зараз перебуває на одній зі стадій рекультивації. Дисертантка обґрунтовує основні заходи та у їх межах конкретні шляхи щодо ландшафтно-екологічної реконструкції та реставрації містечкових ландшафтів та примістечкових зон регіону дослідження з метою формування збалансованого культурного ландшафту, що раціонально поєднує природні (натуральні) та антропогенні складові. Обґрунтовує перспективні шляхи раціонального використання та охорони ландшафтів містечок, беручи до уваги господарську специфіку, просторове розташування та адміністративні функції різних містечок досліджуваної території, надає конкретні приклади втілення рекомендованих шляхів, зокрема з урахуванням екомереж.

Висновки дисертації змістовно відповідають завданням роботи, у концентрованому вигляді відображають основні результати проведеного дослідження. Дисертація насичена якісним графічним матеріалом, який вдало у смисловому відношенні взаємодіє з текстом роботи. Текст роботи написаний державною мовою з належним дотриманням наукового стилю викладу, характеризується інформативністю, чіткістю і послідовністю викладу матеріалу.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

Забезпечується належним обґрунтуванням методології дослідження на основі врахування специфіки досліджуваних об'єктів та поставлених у роботі завдань, визначення адекватного умовам дослідження комплексу принципів, підходів та методів.

Дослідження базується на низці теоретико-методологічних положень, створених у концептуальному полі антропогенного ландшафтознавства, зокрема однієї з його найпотужніших шкіл – наукової школи проф. Г.І.Денисика, і належним чином верифікованих у процесі багаторічних наукових дискусій. Авторка роботи коректно влітає в дослідницький контекст положення, сформульовані у межах інших географічних шкіл та інших галузей знань.

Належний ступінь достовірності обґрунтованих дисертанткою наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечується використанням дисертанткою значної за обсягом фактологічної бази, напрацьованої шляхом аналізу численних фондових і літературних джерел та проведенням власних польових досліджень у межах густої мережі ключових (натурних) стаціонарних та напівстаціонарних ділянок у межах території дослідження.

3. Новизна наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації.

У дисертації представлено ряд нових положень, висновків та рекомендацій, які відображають вирішення поставлених завдань та досягнення мети роботи у цілому. Новизна роботи проявляється у методичних, регіональних та прикладних аспектах. З-поміж напрацювань авторки дисертації, що складають новизну варто відзначити її складові, що є найбільш вагомими:

- визначення змісту поняття «містечковий ландшафт» у наявному понятійно-термінологічному полі сучасного антропогенного ландшафтознавства, обґрунтування містечкових ландшафтів як окремих об'єктів ландшафтознавчих досліджень;

- розробка засад типології і класифікації містечкових ландшафтів досліджуваного регіону – Східного Поділля та їх регіональна апробація;
- комплексне дослідження структури містечкових ландшафтів Східного Поділля;
- виявлення регіональної специфіки містечкових ландшафтів Східного Поділля, їх розвитку і функціонування у тісному зв'язку з проявами низки чинників природничого та суспільного змісту;
- обґрунтування перспективних напрямів реконструкції, раціонального використання й охорони містечкових ландшафтів Східного Поділля.

4. Значення отриманих результатів для науки і практики, можливі шляхи використання результатів дослідження.

Теоретичне значення.

Напрацювання, представлені у дисертаційній роботі містять ряд нових положень, що стосуються дослідження сельбищних (селитебних) ландшафтів. Важливим є обґрунтування містечкових ландшафтів як окремих унікальних об'єктів ландшафтознавчих досліджень, визначення обрисів нового напрямку ландшафтознавчих досліджень у межах антропогенного ландшафтознавства, спрямованого на багатоаспектне вивчення зазначених ландшафтів. Визначено подальші перспективні напрями дослідження містечкових ландшафтів. Напрацювання методичного змісту, апробовані дисертанткою для дослідження містечкових ландшафтів Східного Поділля можуть бути використані для вивчення таких ландшафтів інших регіонів України.

Практичне значення і шляхи використання.

Результати досліджень можуть бути використані у діяльності органів місцевого самоврядування та державної виконавчої влади у питаннях, що стосуються планування території, управління природними ресурсами, охорони природної та культурної спадщини. Окремі результати дослідження, зокрема щодо перспективних напрямів реконструкції, раціонального використання й охорони містечкових ландшафтів, можуть бути використані при розробці містобудівної документації: генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій, детальних планів територій.

На даний час напрацювання дослідження вже використовуються у роботі Департаменту агропромислового розвитку, екології та природних ресурсів Вінницької обласної державної адміністрації, районних державних адміністрацій – у процесі реконструкції містечок Ямполь, Могилів-Подільського, Тульчина, Калинівки, Турбова; приватними підприємствами – при плануванні системи будівництва, реконструкції, ремонту та знесення житлових і нежитлових будівель, розробці та безпосередньому налагодженню інфраструктури прилеглих до них територій, зокрема у містечках Тульчин, Шпиків, Немирів, Бершадь, Тростянець, Крижопіль, Томашпіль, про що свідчать відповідні довідки про впровадження.

Результати дослідження можуть використовуватися у навчальному процесі у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації для викладання географічних навчальних дисциплін природничо-географічного та конструктивно-географічного спрямування. Окремі напрацювання, отримані у процесі виконання цього дослідження вже задіяні у навчальному процесі на природничо-географічному факультеті Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Вищого професійного училища № 41 м. Тульчина, наявні відповідні довідки про впровадження.

Представлені дисертаційні здобутки можуть бути використані при розробці заходів щодо реалізації положень Європейської ландшафтно-екологічної конвенції, Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та ін.

5. Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Основні наукові положення і висновки дисертаційного дослідження І.О. Буряк-Габрись висвітлено у 13 наукових працях, зокрема у 6 статтях, опублікованих у фахових виданнях України, 2 статті – у наукових періодичних виданнях зарубіжних країн. Більшість публікацій є одноосібними. Головні результати дисертації апробовано на численних всеукраїнських і міжнародних географічних зібраннях – з'їздах, конференціях та семінарах.

6. Ідентичність змісту автореферату основним положенням дисертації.

Зміст автореферату дисертації Буряк-Габрись Ірини Олександрівни «Ландшафти містечок Східного Поділля, сучасний стан і реконструкція» за всіма основними положеннями відповідає змісту дисертаційного дослідження.

7. Дискусійні положення дисертації, зауваження та побажання до її змісту.

1. Дискусійним є протиставлення класичних та специфічних принципів, підходів та методів в інтерпретації, запропонованих у дослідженні. Не зовсім зрозуміло, у чому полягає така специфічність. Так, зазначені як специфічні принципи історизму, сумісного аналізу природних і суспільних явищ, методи ретроспективного аналізу, генетичних рядів карт та ін. мають тривалу історію використання в географічних дослідженнях і за своєю суттю на даний час вже стали традиційними.

2. Не варто наголошувати на «правильності» чи «неправильності» вживання окремих усталених термінів, що використовуються представниками різних ландшафтознавчих шкіл для позначення ландшафтів, що зазнали впливу з боку людини (с. 20 дисертації). Термінологія є віддзеркаленням різних поглядів на ландшафт, і кожний з цих поглядів має свою цінність як своєрідна модель реальності, питання лише в ефективності пропонованих підходів для вирішення конкретних наукових і практичних завдань.

3. У подальших дослідженнях варто звернути більшу увагу на багатий досвід зарубіжних досліджень ландшафтів поселень, зокрема ландшафтно-екологічного спрямування (як приклад – класична робота Річарда Формана (Richard T. T. Forman) *Urban ecology: science of cities*), що допоможе відкрити нові предметні горизонти дослідження містечкових ландшафтів, апробувати нові дослідницькі підходи, урізноманітнити методичний арсенал. У методичному плані при вирішенні завдань, що потребують вивчення динаміки досліджуваних ландшафтів протягом останніх десятиліть ефективними є методи роботи з матеріалами дистанційного зондування Землі у середовищі ГІС, зокрема тими, що є у вільному доступі на інтернет-ресурсах Геологічної служби США та Європейської космічної агенції – космознімки Landsat (з 1972 р.) та Sentinel (з 2015 р.).

4. У дисертації доцільно було б узагальнити напрацювання щодо окремих містечок Східного Поділля, що досліджені дисертанткою як натурні ділянки, із зазначенням провідних критеріїв, за якими їх віднесено до цього типу поселень, їхнього положення в запропонованих дисертанткою типологічній та класифікаційній схемах, основних проблем, що потребують вирішення та ін. Таке узагальнення було б цікавим з теоретичної точки зору і важливим з позиції подальшого практичного використання дисертаційних напрацювань.

5. У роботі зустрічаються окремі неточності технічного характеру: на деяких ілюстраціях, представлених у роботі, подано стару схему адміністративно-територіального устрою (на сьогодні, відповідно до Постанови Верховної Ради України 807-ІХ від 17.07.2020 р., створено нову мережу адміністративних районів); на окремих картосхемах не проставлено масштаб; в легендах карт при відображенні схилових ландшафтів не для всіх з них вказано значення їхньої крутизни, а без таких позначок іноді важко оцінити крутизну схилів, бо не зрозуміло, якою шкалою крутизни схилів користується дисертантка при картографуванні ландшафтів.

Наведені зауваження мають дискусійний та рекомендаційний характер та не впливають за загальну позитивну оцінку роботи.

Висновок.

Дисертаційне дослідження Буряк-Габрись Ірини Олександрівни «Ландшафти містечок Східного Поділля, сучасний стан і реконструкція», є самостійним, завершеним, належним чином обґрунтованим дослідженням, виконаним на досить високому фаховому рівні. Дисертаційна робота містить ряд нових положень методичного, регіонального та прикладного змісту, пов'язаних з дослідженням ландшафтів містечок – їх структури, функціонування та шляхів оптимізації. У дисертації знайшли подальший розвиток теоретико-методологічні і методичні положення антропогенного ландшафтознавства, вона є вагомим внеском у дослідження сучасних ландшафтів. Дисертаційне дослідження «Ландшафти містечок Східного Поділля, сучасний стан і реконструкція» відповідає вимогам пунктів 9, 11, 12, 13 чинного «Порядку присудження наукових ступенів», а її авторка Буряк-Габрись Ірина Олександрівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата географічних наук зі спеціальності 11.00.11 – конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів.

Офіційний опонент –
кандидат географічних наук,
в.о. завідувача відділу ландшафтознавства
Інституту географії НАН України

Підпис В.М.Чехнія засвідчує:
Начальник відділу кадрів
Інституту географії НАН України

В.М.Чехній

В.І.Медведська

25.02.2021